

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

Coordonator științific:

Prof.univ.dr. **Mircea Popa**

Doctorand:

Miclăuș (Cristea) Liana

ALBA IULIA

2012

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE

PAUL GOMA. DISIDENTUL EMBLEMATIC

Coordonator științific:

Prof.univ.dr. **Mircea Popa**

Doctorand:

Miclăuș (Cristea) Liana

ALBA IULIA

2012

CUPRINS

Argument	7
Cap. I. Periplu biografic	14
Cap. II. Introducere în proza lui Paul Goma - transcenderea literară a experiențelor	27
II. 1. Nivele ontoepice	35
II. 1.1. Ontologia infernală și coșmarescă. Trăinicia memoriei	35
II. 1.2. Proiecții utopice. Istoria și erosul - teme complementare.....	38
Cap. III. Autobiografismul - recuperare a copilăriei și adolescenței	40
III. 1. Din Calidor. O copilărie basarabeană	40
III. 1.1. Proza autobiografică	40
III. 1.1.1. Românul fără țară	40
III. 1.1.2. Nostalgia spațiului paradisiac	42
III. 1.2. Farmecul revenirii	47
III. 1.3. Monografia „dorului frumos”	49
III. 1.3.1. Paradisul Manei și al mănenilor	51
III. 1.3.2. Periculosul naționalist român	55
III. 1.3.3. Figura memorabilă a mamei	59
III. 1.3.4. Bunicul „adoptiv” Moș Iacob	61
III. 1.4. Patimile singurătății celui singur	66
III. 2. Arta refugii - „părinții, memoria și imaginația”	71
III. 3. Astra - paradisul pierdut al cărților	78

III. 4. Sabina - romanul adolescenței	82
III. 5. Justa - simbolul nonconformismului și al neîngăduinței	88
Cap. IV. Peregrinările în tenebrele infernului	92
IV. 1. Preambul	92
IV. 1.1. Gulagul - simbol al infernului uman	92
IV. 1.2. Arhetipul memoriilor moderne de detenție	94
IV. 2. „Gulagul” în mărturiile românești ale detenției	98
IV. 2.1. Introducere	98
IV. 2.2. Succintă cronologie a Gulagului românesc	99
IV. 3. Prototipul deținutului român	102
IV. 4. Poruncile sfinte ale deținutului politic	106
IV. 5. Exponenții represiunii: anchetatorul stilat, torționarul sadic și măscăriciul balcanizat	108
IV. 6. Harta escatologică a Gulagului	114
IV. 7. Arta torturii	117
IV. 8. Idealul formării „omului nou”	126
IV. 9. Eugen Țurcanu - maleficul torționar al Piteștiului	128
Cap. V. Dimensiunea universului concentraționar	132
V. 1. Patimile după Pitești - romanul fărădelegii într-o lume anormală	132
V. 1.1. Valoarea romanului	132
V. 1.2. Infernul reeducării	135
V. 1.3. Ipostaza sadică și dostoevskiană a lui Țurcanu	145
V. 2. Gherla - discursul terorii și al dezumanizării	149
V. 2.1. Literatura mărturisirii	149
V. 2.2. Literatura elementelor limită. Emblemele malefice.....	150

V. 2.3. Valențele multiple ale tragismului	168
V. 3. Culoarea curcubeului sau <i>primăvara speranței</i>	171
V. 3.1. Istoricul prozei - document	171
V. 3.2. „Discuție primăvărată despre o zi de iarnă”	176
V. 3.3. Fișa clinică a intelectualului român din timpul „epocii de aur”	178
V. 3.4. Mișcarea Goma pentru drepturile omului	181
V. 3.5. Cazul Breban - Burtică – Gafița	193
V. 3.6. Jurnal de primăvară	198
V. 3.7. Concluzii	206
V. 4. Ostinato - <i>romanul suferinței împărtășite și al răzbunării visate</i>	210
V. 4.1. Proiecția romanescă	210
V. 4.2. Contextul editării romanului	213
V. 4.3. Relevanța titlului	214
V. 4.4. Problematika romanului	217
V. 4.5. Bolgiile Infernului	218
V. 4.6. Teme, motive, obsesii, simboluri	219
V. 4.6.1. Celula - topos existențial	219
V. 4.6.2. Formele evadării	222
V. 4.6.3. Puterea expresivă a cuvântului	224
V. 4.6.4. Obsesia ușii închise	225
V. 4.6.5. Forța memoriei	227
V. 4.7. Paradoxul „despicării”	229
V. 4. 8. Tipuri umane ale cărții	231
V. 4.8.1. Guliman - oracolul omeniei	232
V. 4.8.2. Marian - ipostaza ambiguității	235

V. 4.8.3. Ostinato - hanu' sadovenian	238
V. 4.8.4. Ilarie Langa - Robinson Crusoe al deteței	239
V. 4. 9. Paul Goma și sensul dostoievskian al trăirii: galeria torționarilor	241
V. 4.10. Povestea anchetatului / anchetatorului	242
V. 4.11. Concluzii	246
Cap. VI. Bonifacia sau bestiarul scriitoricesc.....	248
VI. 1. Romanul autobiografic	248
VI. 2. Romanul descoperirilor successive	250
VI. 3. Literatura și scrisul – forme ale defulării	258
VI. 4. Tipologia scriitorului: oportunist / nonconformist	260
VI. 5. Reflexele apărării	262
Cap. VII. Soldatul câinelui - roman politic	265
VII. 1. Cronica vieții scriitoricești	265
VII. 2. Despre comportamentul fariseic: Iuda și ceilalți	269
VII. 3. Imaginea „epopeii eroi-comico-satirice”	275
Cap. VIII. Adameva sau experiența de la Lătești	277
Cap. IX. Ușa noastră cea de toate zilele - captivitatea din noi înșine	282
Cap. X. În dialog cu „Moș Reproș”	295
Concluzii	304

BIBLIOGRAFIE. SELECTIV

I. OPERA SCRITORULUI	307
II. A. ÎN VOLUME	311
B. ÎN PERIODICE	318
C. SITOGRAFIE	325
III. ANEXE	326

CUVINTE CHEIE

Paul Goma, exil, expulzare din țară, autobiografism, transcendere literară a experiențelor, paradisul pierdit al cărților, nonconformismul, coborârea în Infern, Gulagul, Mișcarea pentru drepturile omului, scriitorul oportunist / nonconformist, domiciliu obligatoriu.

REZUMAT

De ce Paul Goma?

Din o mie de motive și încă câteva.

Pentru că e un scriitor al extremelor și al normalității. La el nimic nu e normal, nici urile, nici iubirile. În toate, el merge până în pânzele albe, evocând cazurile cele mai fericite sau cele mai nefericite. Nefericirea lui e Gulagul, e Închisoarea, e Subterana dostoievskiană. El e, la fel ca Bacovia, singurul scriitor român care a coborât în Infern, omul răstignit ca și Hristos să fie batjocorit, să fie omorât, schingiuit.

Pe el l-au trădat prietenii, ca și pe Hristos, Iuda fiind un personaj mereu prezent în scrisul lui. Așa s-a trezit și el, singur, să lupte de unul singur împotriva tuturor. S-a certat cu toți: și cu prieteni și cu dușmani.

E singurul scriitor român basarabean alungat din țara lui de baștină (Moldova), apoi și din patria mămă care l-a adoptat. E tipul dezțărutului total și definitiv. Tipul românului care trăiește astăzi în două țări diferite pentru a supraviețui în a treia străină.

E singurul scriitor important care nu e membru în Academia Română, deși confrății întreabă periodic de ce.

Singurul scriitor român important care lipsește din Uniunea Scriitorilor.

Singurul scriitor român important care nu-și mai primește confrății spre a sta de vorbă, spre a le da interviuri (cazul Mircea Popa). E chiar omul singurătății totale, nu un Robinson Crusoe, deși a fost un om al oamenilor, un luptător pentru drepturile lor.

Azi doar Paul Goma - un mare semn de întrebare pe o pagină goală.

Regăsit în ipostaza adevăratului model și propulsând literatura exilului „într-o nouă dimensiune”¹, Paul Goma apare ca cel mai „drept” scriitor postbelic, numit un „Soljenițan român”. Creația „bărbosului” cuprinde zeci de cărți scrise în limba română și traduse în mai multe limbi de circulație internațională. Se știe că scriitorul nu a beneficiat și nici nu beneficiază de locul binemeritat în cultura pe care a făcut-o mai bogată, opera sa purtând amprenta, de cele mai multe ori, a unei receptări denaturate, modificate sau alterate. În plan artistic, ineditul scriiturii sale pleacă de la simbioza dintre propria biografie și ficțiune, trăsătura definitorie rămânând autenticitatea.

Înscris în categoria oamenilor de cultură originali, „liberi până la anarhism”, basarabeanul Goma nu se teme de nimeni și de nimic, de aceea va ghida cunoașterea adevărului până pe cele mai înalte culmi. Punându-se pe sine și familia în pericol, scriitorul Goma a slujit adevărul fără să aștepte recunoașterea vreunui merit sau acordarea vreunei distincții. Producând în jurul său o adevărată mișcare tectonică, Paul Goma este „singurul român care a reușit să atragă atenția lumii civilizate asupra nerespectării drepturilor omului în România, în 1977”².

Teza de doctorat *Paul Goma. Disidentul emblematic* își propune să evidențieze personalitatea aparte a scriitorului și luptătorului anticomunist de rezonanță mondială, Paul Goma, maniera individuală de reprezentare a unui model de rezistență și vrednicie intelectuală. Ceea ce a realizat Paul Goma este un act de demnitate supremă: a vorbit și a recurs la timp la diverse operațiuni împotriva puterii comuniste și a nelegiuirilor săvârșite de către aceasta. De admirat este actul său de curaj născut din neparticiparea la pactul cu sistemul comunist. Găsind în sine însuși puterea de a vorbi și de a dezvălui, scriitorul basarabean s-a arătat ca un adept al spunerii, tăcerea semnificând, de fapt, complicitate și consimțământ.

Concepută pe zece capitole, lucrarea de față transpune valoarea literaturii lui Paul Goma, desimea ideilor, încordarea și dramatismul, accentul asupra valorilor morale și indiscutabilele valențe artistice. Paul Goma apelează la principiul exprimat de Dostoievski în *Frații Karamazov*, punându-l și în practică: „Suntem cu toții răspunzători de tot, de toate, de toți, iar eu mai mult decât toți ceilalți”.

Teza debutează cu o prezentare a biografiei scriitorului Paul Goma care, născut într-un ținut românesc, a avut de suportat vitregia istoriei, trăind și simțind din plin, în toți anii săi zbuciumați, stigmatul originii basarabene. Pe fundalul terorii instituite de fuga continuă din fața

¹ Mircea Popa, *Paul Goma - avatarurile afirmării*, în *Continuități*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2010, p. 246

² Flori Bălănescu, *Paul Goma - românul rătăcitor în patria limbii române*, în „Metaliteratură”, An X, nr. 5-6 (25), 2010, p.18

istoriei nemiloase se va contura spiritul încărcat de un puternic protest al viitorului scriitor. În astfel de condiții, maturizat parcă înainte de vreme adună și asimilează experiențe tragice, evidențiind scene și figuri care vor alcătui substanța unor cărți ale memoriei.

Călătoria explorativă prin viața și opera disidentului prin excelență Paul Goma relevă ipostazele parcurse: de la opozantul declarat al regimului comunist la inițiatorul Mișcării pentru Drepturile Omului pe modelul Chartei '77 făurită de mai mulți intelectuali cehoslovaci și, ajungând în cele din urmă, la azilantul politic. Incursiunea în lumea copilăriei traumatizată atât de fenomenele istorice, cât și de cele familiale este puternic conturată în volumul *Din Calidor. O copilărie basarabeană*, proză de tip biografic și alcătuire monografică a spațiului paradisiac reprezentat de satul Mana. Toposul privilegiat al copilăriei cunoaște personaje exemplare - de la sufletele ce animă satul natal, la figura tatălui ca simbol al naționalismului, de la imaginea mamei ca dansatoare desăvârșită pătrunsă de adânci principii de viață la înțelepciunea și statornicia întruchipată de bunicul „adoptiv” Iacob.

Ruperea de această matcă originară a copilăriei fericite este resimțită devastator de către copilul Goma. Un prim roman ce prezintă experiența contactului cu nouitatea este *Arta refugii*, roman direcționat atât pe formarea istorică și prematură a tânărului, cât și pe permanenta fugă din fața amenințărilor politice, culminând cu distrugerea sufletească odată cu arestarea părinților în 1949. Același an 1949 îi va marca existența în perioada studiilor liceale, când va asista la „epurarea” bibliotecii Astra din Sibiu, în funcție de noile dispoziții ale comunismului invincibil. Lumea încântătoare a cărților, ființele pătrunse de suflul cultural și momentele de bucurie deplină la vederea unor domnișoare gingașe și delicate ce se perindă în spațiul bibliotecii conturează subiectul romanului *Astra*, roman dominat de profundă nostalgie față de paradisul pierdut al cărților.

Nevrând să părăsească teritoriul anilor adolescenței trăiți în tumultuoasa istorie, scriitorul Paul Goma înfățișează în paginile romanului *Sabina* primii fiori ai iubirii față de o ființă ciudată ce avea misiunea de a salva de la distrugere fondul de carte Blaga. Eroul cărții surprinde prin demnitate integră și cucerește prin voluntariatul său inocent, dar și periculos. Etapele de relativ „calm” din viața scriitorului sunt urmate de prima arestare a, pe atunci, studentului Paul Goma, în 1956, când intrase la Facultatea de Filologie și la Școala de literatură. Devine participant obligat la renumitele ședințe de demascare organizate de reprezentanții Securității. Scrierea ce sondează aceste experiențe este *Justa*, de la numele personajului principal feminin Toria-Justa, simbolul dreptății și al adevărului.

Capitolul al patrulea al tezei, intitulat *Peregrinările în tenebrele infernului*, pornește de la semnificația spațiului detenției comuniste, a Gulagului, termen folosit cu valoare simbolică de către scriitorul sovietic Alexandr Soljenițan. Se alcătuieste un adevărat inventar al închisorilor, deținuților și gardienilor, Paul Goma recurgând la descrierea aproape obsesivă a universului concentraționar. Amintind de Constantin Noica, de Nicolae Steinhardt sau Bellu Zilber, toți au cunoscut iadul pușcăriilor, fie că e vorba despre Pitești, Gherla, Aiud sau Sighet. Actanții masacrului din temnițele comuniste s-au dovedit a fi anchetatorul stilat, torționarul sadic sau măscăriciul balcanizat, toți însetați de tortură și brutalitate. Finalitatea actelor de sadism era, de fapt, crearea unui „om nou” capabil de (re) adaptare în societatea comunistă și de a răspunde unei noi gândiri și ordini. Cei care au trecut prin tenebrele „răcorii” tresar la auzul unui nume: Eugen Țurcanu, identificat drept maleficul torționar al Piteștiului.

Amprenta tonului vindicativ, incisiv și caustic al lui Paul Goma se fixează în capitolul al cincilea denumit *Dimensiunea universului concentraționar*, grupat în patru subcapitole. Fiecare dintre romanele care compun lumea terifiantă a Gulagului reprezintă câte o etapă semnificativă din viața scriitorului. Redescoperit în postura evanghelistului ce-și relatează patimile, disidentul Goma prezintă evenimentele de la Pitești în romanul fărădelegii desfășurat într-o lume anormală, *Patimile după Pitești*. Întâlnirea cu studentul Ștefan Davidescu în vara anului 1957 pe „reduitul” Jilavei și perioada domiciliului obligatoriu în Bărăgan în satul Lătești declanșează cartea Piteștiului. Era imposibil și nedrept ca tot ce se petrecuse în acest topos al terorii să treacă nepedepsit măcar prin arta scrisului. Fie că e vorba despre idealul formării „omului nou”, fie despre supliciul fizic și moral al deținuților sau despre maleficul torționar al Piteștiului, Eugen Țurcanu, totul este guvernat de cruzime și sadism.

Literatura mărturisirii este evidențiată prin romanele universului concentraționar *Gherla* și *Culoarea curcubeului '77*. În *Gherla*, accentul cade pe anii studenției, pe cunoașterea altor embleme ale răului - Vasea, bestia, primitivul ce inspiră groaza, Goiciu, directorul închisorii ce „arde cu flacăra înaltă pe altarul închisorii de la Gherla”, frații Șomlea ce transmit animalitate sau intelectualul Istrate, simbolul cochetăriei.

Evenimentul marcant al vieții lui Paul Goma apare transpus în documentul-mărturie *Culoarea curcubeului '77*, poate „copilul” cel mai iubit dintre toate cărțile scrise. Cunoscând cel mai nefericit destin, cartea este scrisă în Franța odată cu expluzarea din țară a scriitorului, cauza fiind aderarea la Mișcarea pentru drepturile omului.

Catalogat drept „roman de export”, *Ostinato* „reflectă tribulațiile unui personaj, trăind în lumea halucinantă a închisorii, Gulagul comunist este înfățișat pentru întâia oară la noi, în partea

lui hidoasă, monstroasă, de îndobitocire a omului”³. Este romanul ce stă la temelia carierei internaționale a scriitorului, precum și a unui inedit scandal politic și literar. „Amenințarea” lui Paul Goma că-și va trimite textul spre publicare în străinătate a stârnit zâmbete și ironii. Publicarea și lansarea romanului de către editura Suhrkamp din Germania în 1971 cu ocazia Târgului de Carte va naște protestul delegației române ce se va retrage de la târg. Bătând obstinat același teren al detenției, Ilarie Langa, protagonistul scrierii, condamnat că-i curmase mamei bolnave de cancer suferința, va înțelege că atât „înăuntru”, cât și „afară” domnește starea de celulă. Între cele două spații nu se sesizează nici o diferență. Apelând la forța dominantă a memoriei, autorul etalează câteva simboluri reprezentative ale cărții: de la țiganul Guliman, ce devine oracolul omeniei, la ipostaza ambiguității regăsită în colegul de celulă, Marian, și el viitor scriitor, până la identificare lui Ilarie Langa cu un Robinson Crusoe, nu naufragiat pe o insulă, ci condamnat la a-și proba în mod anticipat libertatea.

Capitolul al șaselea al tezei constituie o revenire la aceeași notă autobiografică, de literatură-document pe care o păstrează Paul Goma prin romanul *Bonifacia*. Prezentat ca o scriere a descoperirilor succesive, romanul surprinde lumea literară bucureșteană a anilor '60, stabilind o tipologie a scriitorului român: oportunist și nonconformist.

Experiența politică și viața trăită sub imperiul groazei este redată în romanul politic *Soldatul câinelui*, căci Paul Goma apare ca un simbol la norocului în supraviețuire, deoarece modalitățile de eliminare de pe scena politică și literară erau variate. Viața cruntă a scriitorului ce se teme mai mult pentru soția sa Ana și pentru fiul lor Filip este luminată de valoroasa prietenie cu vocile „Europei libere”: Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, deținătorii emisiunilor dedicate oamenilor de carte și autorilor de cărți în special.

Cunoscând repatrierea, refugiul, închisoarea, scriitorul Paul Goma ajunge să pătrundă și în spațiul domiciliului obligatoriu. Această etapă a vieții am marcat-o în prezentarea romanului *Adameva sau experiența de la Lătești*. Abordând o altă manieră de prezentare, textul arată partea luminoasă, de-a dreptul fericită, a toposului Lătești, dominat de figurile feminității, dar și ale prieteniei. Acest spațiu îl determină pe eroul textului să trăiască o altă stare, aceea a insului împlinit, liber și lipsit de constrângeri.

Capitolul al optulea este dedicat microromanului *Ușa noastră cea de toate zilele*, ce se detașează de autobiografismul operelor discutate, punând accent pe absența încrâncenării și a înverșunării. La fel ca și în cazul romanului *Ostinato*, soarta a făcut ca și acest roman să apară la

³ Mircea Popa, *op.cit.*, p. 249

editura Suhrkamp din Germania, întrucât editura Cartea Românească a respins publicarea lui sub pretextul că în spatele cuplului Iosub se ascund conducătorii comuniști Nicolae și Elena Ceaușescu. Spre deosebire de celelalte scrieri, aceasta are doar personaje feminine remarcabile: Sofia Arsene, învățătoare de țară, Alice Dudescu, actriță, Florica Iosub, activistă și Viola Bizim, fiica unui înalt demnitar. Povestea de viață a fiecăreia constituie câte un mic roman, „amestec de adevăr și minciună”. Se trezesc închise din întâmplare în camera cabanei de munte unde și-au etalat experiențele de viață, se precipită încercând să găsească o soluție de ieșire. Sentința desprinsă este că individul poate cunoaște închisoarea din propria persoană înainte de a lua contact cu adevăratul climat de detenție.

Ultimul capitol al tezei, purtând titlul *În dialog cu „Moș Reproș”*, se vrea a fi o conversație față în față, o exprimare a propriilor gânduri despre tot ceea ce trăise acest înzestrat scriitor. Puține au fost persoanele care au avut privilegiul de a sta alături de Paul Goma și de a se angaja într-un dialog de pe poziții de egalitate, căci el găsește cam inadecvată folosirea termenului de „interviu”. Printre cei aleși se numără Mariana Marin, Radu G. Țeposu, unii membrii al revistei „Vatra”, Florin Ardelean, Ruxandra Cesereanu, Mariana Șipoș sau Flori Bălănescu. Militând mai presus de orice pentru misiunea supremă, aparte a scriitorului în societatea în care trăiește, Paul Goma declara că prezența acestuia „trebuie să fie acolo unde sunt cauze pierdute”, că doar el poate să învingă trecerea ireversibilă a timpului prin scrierile sale. Apropierea de Soljenițan presupune rezolvarea unui inventar al ororilor comunismului și mărturisirea fie a tot ceea ce suportase, fie tot ceea ce auzise de la alții. Expus întâlnirilor dese cu Securitatea, scriitorul trebuie să reziste în fața acestei mașinării ce inspiră groază și teamă. Adevărații prieteni, familia și păstrarea permanentă în suflet a nostalgiei limbii au fost elementele fundamentale ce au definitivat personalitatea lui Paul Goma, „scriitorul înzestrat cu care ieșim în Europa”.

Poate că cea mai bună motivație și cea mai adecvată concluzie pentru ceea ce a reprezentat Paul Goma sau „Moș Reproș” în versiunea Marianeii Marin pentru literatura română aparține Magdei Cârneli: „Inițial tonul și stilul articolelor tale m-a iritat. Mi se părea că stilul nu e literar și că violența tonului nu poate face decât rău adevărului, ca și breslei literare în ochii lumii. Mă înșelam. Observ că până la urmă acest stil prea violent, prea puțin academic și acest ton brutal, prea brutal și-au făcut efectul. Au reușit să ne trezească. Să nu ne lase în pace. Să ne scoată dintr-o nouă indiferență”⁴.

⁴ Magda Cârneli, *Avem nevoie de Goma*, în „Contrapunct”, nr. 48, 29 noiembrie 1991, p.1

„Dacă nu azi, sigur mâine va primi, dar simbolic și esențial, ce-i al lui. Esențială în dreptatea și nedreptatea ei este mărturia sa literară și jurnalistică, pentru că Paul Goma este un scriitor pe măsura justă a lumii pe care o reprimă și o exprimă. Nedrept, mistificator, din exces și exasperare a opțiunii lui pentru dreptate și adevăr, el nu se arată a fi de rea credință. Are doar bune intenții, lovite de neatenția destinatarilor, și ei prizonieri și liberi în propriile lor destine”⁵.

BIBLIOGRAFIE. SELECTIV

I. A. ÎN VOLUME:

1. Alexandrescu, Sorin, *Identitate în rupturi. Mentalități românești postbelice*, București, Editura Univers, 2000.
2. Arendt, Hannah, *Originile totalitarismului*. Traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas, 1994.
3. Azoitei, Mihaela, *Totalitarism și rezistență în România comunistă. Cazul Goma*, București, Editura Paideia, 2002.
4. Bacu, D., *Pitești: centru de reeducare studențească*. Prefață de Preot Gheorghe Calciu, București, Editura Atlantida, 1991.
5. Baicu, Petre, *Povestiri din închisori și lagăre*, Oradea, Biblioteca revistei Familia, 1995.
6. Balș, Dina, *Drumuri pustiite. Memorii*, București, Editura Cartea Românească, 1993.
7. Băjenaru, George, *Cititor în exilul creator. Eseuri literare*, București, Editura Danubius, 2001.
8. Bălănescu, Gabriel, *Din împărăția morții. Cronică rezumată din închisori*, Timișoara, Editura Gordian, 1994.
9. Behring, Eva, *Scriitori români din exil, 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, Colecția „Critică și istorie literară”.

⁵ Marian Victor Buciu, *Zece prozatori exemplari*, București, EuroPress Group, 2007, pp. 88-89

10. Besançon, André, *Originile intelectuale ale leninismului*. Traducere de Lucreția Văcar, București, Editura Humanitas, 1993.
11. Boldur-Lățescu, Gheorghe, *Genocidul comunist în România*, București, Editura Albatros, 1992.
12. Bordeianu, Gh. Dumitru, *Mărturisiri din mlaștina disperării. Cele văzute, trăite și suferite la Pitești și Gherla*, Paris, Editura Mișcării Legionare, 1992.
13. Buciu, Marian Victor, *Zece prozatori exemplari*, București, EuroPress Group, 2007.
14. Budișteanu, Radu, *În secolul luminilor stinse*. Traducere de Despina Skeletti Budișteanu, Madrid, Editura Carpații, 1986.
15. Caraion, Ion, *Câini ai morții de Paul Goma (1981)*, în *Tristețe și cărți*. Ediție întocmită și prefată de Emil Manu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995.
16. Cârja, Ion, *Canalul morții*, București, Editura Cartea Românească, 1993.
17. Călinescu, Nicolae, *Preambul pentru camera de tortură*, Timișoara, Editura Marineasa, 1994.
18. Cesereanu, Ruxandra, *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conștiința românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.
19. Cicerone, Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși*. Dicționar F-G. Lucrare revizuită de dr. Mihaela Andreiovici, București, Editura Mașina de scris, 2002.
20. Ciuceanu, Radu, *Intrarea în tunel*. Prefață și note de Octavian Roske, București, Editura Meridiane, 1991.
21. Coposu, Corneliu, *Confesiuni. Dialoguri cu Doina Alexandru*, Editura Anastasia, Colecția Caractere, 1996.
22. Cordoș, Sanda, *Din Calidor. O copilărie basarabeană*, în *Dicționarul analitic de opere literare românești*, vol.I, A-D, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1998.
23. Cosma, Anton, *Romanul românesc contemporan*, vol. II, Editura Presa universitară clujeană, 1998.
24. Crainic, Nichifor, *Memorii (II). Pribeag în țara mea. Mărturii din închisoare. Memoriu răspuns la actul de acuzare*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Alexandru Condeescu, București, Muzeul Literaturii Române „Orfeu”.
25. Cristea-Enache, Daniel, *Paul Goma. Cazul Goma*, în *Concert de deschidere*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.
26. Defoe, Daniel, *Robinson Crusoe*, București, Editura All, Colecția Lecturi nemuritoare, 2002.

27. ****Dicționarul esențial al scriitorilor români*, coordonat de M. Zăciu, M. Papahagi, A.Sasu, București, Editura Albatros, 2000.
28. ****Dicționarul General al literaturii române*, Academia Română, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
29. Dostoievski, F.M., *Crimă și pedeapsă*. Traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Isabella Dumbravă. Aparatul critic de Ion Ianoși, București, Editura Cartea Românească, 1981.
30. Dostoievski, F.M., *Demonii*. Traducere de Marin Preda și Nicolae Gane, aparatul critic de Ianoși Ion, București, Editura Cartea Românească, 1981.
31. Dumitrescu, C.Vasile, *Paul Goma. Un caz sau un simptom?*, în *O istorie a exilului românesc (1944 - 1989)* în eseuri, articole, scrisori, imagini. Selecția textelor, îngrijirea ediției, indice de nume, cuvânt introductiv Victor Frunză, București, 1997.
32. Eliade, Mircea, *Șantier*, București, Editura Rum-Irina, 1991, p. 10
33. Foucault, Michel, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*. Traducere din franceză și note de Bogdan Ghiu, control științific al traducerii Marius Ioan, prefață de Sorin Antohi, București, Editura Humanitas, 1997, subcapitolul *Încercare de fenomenologie a torturii*.
34. George, Alexandru, *Jurnalul unui prost inocent*, în *Reveniri, restituiri, revizui*, București, Editura Cartea Românească, 1999.
35. Gheorghită, Viorel, *Et ego Sărata-Pitești-Gherla-Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele*, Timișoara, Editura Marineasa, 1994.
36. Giurescu, C. Constantin, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950 - 5 iulie 1955)*. Introducere de Dinu C.Giurescu, ediție îngrijită, anexe și indice de Lia Ciplea, Ioana, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994.
37. Glodeanu, Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, București, Editura Libra, 1999
38. Glucksmann, André, *Bucătarul și Mâncătorul de oameni. Eseu despre raporturile dintre stat, marxism și lagărele de concentrare*. Traducere din limba franceză de Mariana Ciolan, București, Editura Humanitas, 1991.
39. Hațiegan, Anca, *În centrul teatrului cruzimii*, în vol. *Cărțile omului dublu. Teatralitate și roman în regimul comunist*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010.
40. Hațiegan, Anca, *Bătând, o(b)stinat la ușa noastră cea de toate zilele...*, în *Cărțile omului dublu. Teatralitate și roman în regimul comunist*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010.
41. Holban, Ioan, *Salonul refuzaților*, Iași, Editura Moldova, 1995.

42. Ianoși, Ion, Note explicative la *Crimă și pedeapsă*, de F.M.Dostoievski, Traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Isabella Dumbravă. Aparatul critic de Ion Ianoși, București, Editura Cartea Românească, 1981.
43. Ianoși, Ion, *O istorie a filosofiei românești - în relația ei cu literatura*, Cluj-Napoca, Editura Apostrof, 1996.
44. Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, București, Editura Humanitas, 1991.
45. Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, București, Editura Humanitas, 1993.
46. Iliescu, Elvira, *Paul Goma - 70*, Editura Criterion Publishing, 2005.
47. Ioanid, Ion, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, București, Editura Albatros, 1991, vol.I.
48. Ivăncescu, Ruxandra, *Epilog dizident la romanul „obsedantului deceniu, în O nouă viziune asupra prozei contemporane*, Pitești, Paralela 45, 1999.
49. Laszlo, Alexandru, *O revelație numită Paul Goma. „Ancis P. Iventr.”*, în *Între Icar și Anteu, - Polemici -*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996.
50. Laszlo, Alexandru, *Viceversa! Polemici pro și contra lui Paul Goma*, Timișoara, Editura Bastion, 2009.
51. Leahul, Victor, *Starșun, între temniță și vecie*, Roman, Editura Mușatina, 2006.
52. Liiceanu, Gabriel, *Cearța cu filozofia*, București, Editura Humanitas, 1992.
53. Lovinescu, Monica, *Unde scurte. Jurnal indirect*, București, Editura Humanitas, 1990.
54. Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc*, București, Editura Compania, 2010.
55. Marino, Adrian, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Iași, Editura Polirom, 1996.
56. Mărgineanu, Nicolae, *Amfiteatre și închisori*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.
57. *** *Mărturisiri. Corneliu Coposu în dialog cu Vartan Arachelian*, București, Editura Cartea Românească, 1990.
58. *** *Memorialul ororii. Documente ale procesului reeducării din închisorile Pitești, Gherla*, colectiv de redacție: Silvia Colfescu, Nicolae Henegariu, Angela Dumitru, Cantacuzino, Cristina, București, Editura Vremea, 1995.
59. Micu, Dumitru, *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism*, București, Editura Saeculum I.O., 2000.
60. Mihail, Dinu, *Paul Goma sau predica în pustiu*, Chișinău, Editura Magna Princeps, 2010.
61. Mihalcea, Al., *Jurnal de ocnă*, București, Editura Albatros, 1994.
62. Mocanu, Sebastian, *Mântuirea (fragmente de roman)*, Cluj, Editura Clusium, 1992.

63. Mungiu, Alina, *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri*, București, Editura Humanitas, 1995.
64. Mureșan Alin, *Pitești: cronica unei sinucideri asistate*. Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, prefață de Ruxandra Cesereanu, Iași, Editura Polirom, 2007.
65. Negoïtescu, Ion, *În cunoștință de cauză*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990.
66. Negoïtescu, Ion, *Scriitorul Paul Goma*, în *Scriitori contemporani*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.
67. Nivat, George, *Sur Soljenitsyne*, Lausanne, L'Age d'Homme, 1974.
68. Noica, Constantin, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, București, Editura Humanitas, 1990.
69. Oancea, Zosim, *Datoria de a mărturisi. Închisorile unui preot ortodox*, București, Editura Harisma, 1995.
70. Patapievici, H.-R., *Cerul văzut prin lentilă*, Cuvânt înainte de Virgil Ierunca, București, Editura Nemira, 1995.
71. Petreu, Marta, Prefață la *Arta refugii* de Paul Goma, Cluj, Editura Dacia, 1991.
72. Petrișor, Marcel, *Fortul 13 Jilava. Convorbiri din detenție. Memorii I*, București, Editura Meridiane, 1991; *Secretul Fortului 13. Reeducări și detenții. Memorii II*, Iași, Editura Timpul, 1994; *La capăt de drum*, Iași, Institutul European, 1997.
73. Petrișor, Marcel, *Memorii II. Secretul Fortului 13. Reeducări și execuții*, Iași, Editura Timpul, 1994.
74. Podoabă, Virgil, *Metamorfozele punctului. În jurul experienței revelatoare*, Pitești, Editura Paralela 45, 2004.
75. Popa, Marian, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. II, București, Fundația Luceafărul, 2001.
76. Popa, Mircea, *Continuități*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2010.
77. Popescu, Titu, *Psihiatrie politică*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2011.
78. Poulet, George, *Conștiința critică*, traducere de Ion Pop, București, Editura Univers, 1979.
79. Radina, Remus, *Testamentul din morgă*, București, Editura Tinerama, 1990.
80. Rațiu, Alexandru, *Biserica furată. Martiriu în România comunistă*, traducerea Dana Mocan, Cluj, Editura Argus, 1990.
81. Rădulescu, Mihai, *Casa lacrimilor neplânse. Martor al acuzării în procesul „reeducatorilor”*, București, Editura Ramida, 1993.
82. Rădulescu, Mihai, *Istoria literaturii române de detenție. Memorialistica reeducărilor*, prefață de N. Balotă, București, Editura Ramida, 1998.

83. Rădulescu, Mihai, *Sânge pe râul Doamnei. Până când atâta suferință?*, București, Editura Ramida, 1992.
84. Sasu, Aurel, *Dicționarul biografic al literaturii române (A-L)*, Colecția Marile Dicționare, Paralela 45, Pitești, 2006.
85. Sălcudeanu, Nicoleta, „*Când mă fac mare, mă fac Robinson!*”, în *Graffiti*, București, Editura Cartea Românească, 1999.
86. Sălcudeanu, Nicoleta, „*Sabina-Albertina-libertina*”, în *Graffiti*, București, Editura Cartea Românească, 1999.
87. Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Brașov, Editura Aula, 2003.
88. Sălcudeanu, Nicoleta, *Sabina în pârg - cronică la un roman nepublicat*, în *Graffiti*, București, Editura Cartea Românească, 1999.
89. Shelley, Mary W., *Frankenstein*. Traducere de Adriana Călinescu, postfață de Mircea Ivănescu, București, Editura Univers, 1995.
90. Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
91. Simuț, Ion, *Cazul Paul Goma: între politică și literatură*, în vol. *Reabilitarea ficțiunii*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004.
92. Simuț, Ion, *Critica de tranziție*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998.
93. Simuț, Ion, *Incursiuni în literatura actuală*, Oradea, Editura Cogito, 1994.
94. Sîrbu, D. Ion, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal - glosse*, 2 volume, ediția a-II-a, revăzută și adăugită, ediție îngrijită, tabel cronologic și referințe critice de Toma Velici și Elena Ungureanu, prefață de Ovidiu Ghidirmic, postfață de Marin Sorescu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1996, vol.2.
95. Soljenițan, Alexandr, *Arhipelagul Gulag 1918-1956. Încercare de investigație literară*. Traducere și note de Nicolae Iliescu, București, Editura Univers, 2008, vol.II.
96. Stănescu, Flori, *Dialog Flori Stănescu – Paul Goma*, București, Editura Vremea, Colecția: Fapte, Idei, Documente, 2008.
97. Steindhart, Nicolae, *Jurnalul fericirii*, Cluj, Editura Dacia, 1990.
98. Șerbulescu, Andrei, *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București, Editura Humanitas, 1991.
99. Șipoș, Mariana, *Destinul unui disident: PAUL GOMA*. Cu un studiu introductiv de Iuliu Crăcană: „Paul Goma - Dosarele de securitate”, București, Ed. Universal Dalsi, 2005.
100. Ștefan Ioan I. Davidescu, *Călăuză prin infern*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, vol.I, II.

101. Ștefănescu, Alexandru, *Istoria literaturii române contemporane (1941 - 2000)*, București, Editura Mașina de scris, 2005.
102. Thom, Françoise, *Limba de lemn*. Traducere de Mona Antohi, studiu introductiv de Sorin Antohi, București, Editura Humanitas, 1993.
103. Todorov, Tzvetan, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere din franceză de Traian Nica, București, Editura Humanitas, 1996.
104. Tomaziu, George, *Jurnalul unui figurant. 1936-1964*. Traducere de Mariana și Gabriel Mardare, prefață și postfață de Gabriel Mardare, București, Editura Univers, 1995.
105. Troncotă, Cristian, *Torționarii. Istoria instituției Securității regimului comunist din România (1948-1964)*, București, Editura Elion, 2006.
106. Ungureanu, Cornel, *Exil și disidență. Statutul unui scriitor al universului concentraționar. Un Soljenițan al românilor și confesiunile lui. Cutremurul oamenilor, carte a unei conștiințe exemplare. PAUL GOMA și literatura protestului fără de sfârșit, în La vest de Eden: o introducere în literatura exilului*, Timișoara, Editura Amarcord, 1995.
107. Urian, Tudorel, *Paul Goma - Amintiri din Basarabia*, în *Proza românească a anilor '90*, București, Editura Albatros, 2000.
108. Vișovan, Aurel, (cu concursul lui Gh.Andreica), *Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-a părăsit? (Reeducarea de la închisoarea Pitești)*, ediția a-III-a, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006.
109. Vladimir, Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi*, în vol. II, Chișinău, 1991.
110. Voinea, Octavian, *Masacrarea studențimii române în închisorile de la Pitești, Gherla și Aiud, mărturii redactate de Gheorghe Andreica*, București, Editura Majadahonda, 1996.

B. ÎN PERIODICE:

1. Adameșteanu, Gabriela, *Culorile curcubeului*, în „Amfiteatru”, 1, nr. 7-8, iulie-august, 1990, p. 5
2. Adameșteanu, Gabriela, *Transformarea revoluției în evoluție*, în „România literară”, 23, nr. 3, 18 ianuarie 1990, p. 4
3. Antonesei, Liviu, „Chit că au grade, chit că ...”, în „Convorbiri literare”, nr. 43, decembrie 1990, pp. 8-10
4. Ardelean, Florin, *Antropogonia - recurs*, în „Familia”, 27, nr. 6, iunie 1991, p. 5
5. Ardelean, Florin, „N-am putut consimți la această TĂCERE NAȚIONALĂ; n-am putut să particip la SURZENIA ROMÂNEASCĂ”, Interviu cu Paul Goma, în „Familia”, 27, nr. 7, iulie 1991, p. 1
6. Ardelean, Florin, *Fascinația întoarcerii*, în „Vatra”, 22, nr. 6 (225), 1992, p. 8
7. Ardelean, Florin, *Interviu*, în „Familia”, 27, nr. 8, august 1991, p. 2
8. Ardelean, Florin, *Jocul cu briliante*, în „Familia”, 27, nr. 3, martie 1991, p. 4
9. Ardelean, Florin, *Paul Goma - maratonistul fără linie de sosire*, în „Familia”, 29, nr. 5 -6, 1993, p.13
10. Ardelean, Florin, *Scânteii purificatoare*, în „Familia”, 27, nr. 7, iulie 1991, p. 3
11. Ardelean, Florin, *Timpul mărturisirii. Tehnica și retorica supraviețuirii*, în „Familia”, 26, nr. 12, decembrie 1990, pp. 7-8
12. Baghiu, Vasile, *Mărturie zguduitoare și excelență literară*, în „Cultura”, nr. 85/188, 2008, p.10
13. Balotă, Bianca, *Cazul Goma (I)*, în „22”, 8, nr. 19, 1997, pp. 10-11
14. Balotă, Bianca, *Cazul Goma (II)*, în „22”, 8, nr. 20, 1997, p.13
15. Balotă, Bianca, *Cazul Goma. Drept la replică ...*, în „22”, 8, nr. 24, 1997, p.14
16. Balotă, Nicolae, *Sertarul și tipăriturile*, în „Luceafărul”, nr.16, 1994, p. 4
17. Balotă, Nicolae, *Experimentul Pitești - finalul neștiut*, în „Luceafărul”, nr. 8, 1992, p. 4
18. Baltag, Alexandru, *Numai talentul nu salvează pe nimeni*, în „Amfiteatru”, 1, nr. 7-8, iulie-august, 1990, p. 5
19. Baltă, Nicolae, „*Omul politic*” și eu-l profund, în „Viața românească”, 86, nr. 10, octombrie 1991, pp. 95-98
20. Baltă, Nicolae, *Dragoste în vreme de ocupație*, în „Viața Românească”, 86, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1991, p. 139

21. Batto, Iosefina, *Un permanent dizident*, în „Echinox”, nr. 1,2,3, 1998, p. 25
22. Bălănescu, Flori, *Paul Goma - românul rătăcitor în patria limbii române*, în „Metaliteratură”, An X, nr. 5-6 (25), 2010, p. 18
23. Bălănescu, Flori, *Paul Goma 76. Recapitulare tristă*, în „Cultura literară”, V, nr. 39 (344), 6 octombrie 2011, p. 14
24. Băran, Vasile, *Hiene printre ruine*, în „Contemporanul”, 8 aprilie 1977, nr. 14 (1587), 1977, p. 9
25. Boerescu, Dan-Silviu, *Două cărți de la Nemira*, în „Luceafărul”, nr. 25, 1995, p.16
26. Boldea, Iulian, *Textul salvator*, în „Vatra”, XXII, nr. 225, 1992, p. 9
27. Breban, Nicolae, *Argument*, în „Contemporanul”, 11, nr. 38, 2001, p. 4
28. Breban, Nicolae, *Grupul oniric*, în „Contemporanul”, 11, nr. 8, 2001, pp. 1-2
29. Buciu, Victor Marian, *Un chiriaș al istoriei*, în „Ramuri”, nr. 7-8, iulie-august, 1991, p.15
30. Buduca, Ioan, *Eroica pată de sânge*, în „Luceafărul”, nr. 15, 1997, p. 5
31. Butnaru, Leo, *„Mi-a căzut cartea de istorie în cap încă de când eram de cinci ani”*, în „Metaliteratură”, An X, nr. 5-6 (25), 2010, pp. 126-127
32. Cârnecki, Magda, *Avem nevoie de Goma*, în „Contrapunct”, nr. 48, 29 noiembrie 1991, p. 1
33. Căbuți, Horia, Al., *Patimile*, în „Vatra”, 22, nr. 6 (225), 1992, p. 9
34. Cesereanu, Cesereanu, *România '77 între seceră și ciocan*, în „Tribuna”, 2, nr. 35, 30 august 1990, p. 4
35. Cesereanu, Ruxandra, *„...scriitorul a încetat de a mai fi scriitor”*. Interviu în „Steaua”, 42, nr. 8, august 1991, p. 11
36. Cesereanu, Ruxandra, *„Evanghelia după Țurcanu”*, în „Steaua”, 42, nr. 8, august 1991, pp. 17-18
37. Cesereanu, Ruxandra, *Cruciați, amoralii și decăzuți*, în „România literară”, 29, nr. 1, 1996, p. 7
38. Cesereanu, Ruxandra, *Gherla și gherla*, în „Tribuna”, 2, nr. 51, 20 decembrie 1990, p. 4
39. Cesereanu, Ruxandra, *Legea talionului și „celălalt obraz”*, în „Steaua”, 42, nr. 10, octombrie 1991, p. 5
40. Cimpoi, Mihai, *O fenomenologie a cruzimii*, în „Tribuna”, 7, nr. 41, 1995, p. 5
41. Cistelean, Alexandru, *Romanul infernului*, în „Vatra”, 21, nr. 5 (242), mai 1991, p. 4
42. Cistelean, Alexandru, *Ușa și mentalitatea*, în „Vatra”, 22, nr. 6 (225), 1992, p. 9
43. Codreanu, Teodor, *Al treilea exil al lui Paul Goma*, în „Metaliteratură”, An X, nr. 5-6 (25), 2010, pp. 33-34

44. Constantinescu, Romanița, *Cenzura scrie cărți*, în „România literară”, 26, nr. 7, 1993, p. 9
45. Constantinescu, Romanița, *Fatalitatea prezenței celuilalt*, în „România literară”, 25, nr. 12, 9-15 aprilie, 1992, p. 9
46. Corbea, Ileana, *Cinci minute cu ...Paul Goma*, în „Jurnalul literar”, 8, nr. 23-26, 1997, p.16
47. Cordoș, Sanda, „*Cai verzi în cadrul real*”, în „Tribuna”, 3, nr. 32, 8-14 august, 1991, p. 4
48. Cordoș, Sanda, *Goma*. [Rubrica Re-lecturi: Paul Goma, *Ostinato*], în „Echinoux”, 33, nr. 7-8-9, 2001, p. 20
49. Cordoș, Sanda, *O pâine zgrunțuroasă*, în „Echinoux”, nr. 1-2-3, 1997, p. 5
50. Cristea, Valeriu, *Marele cutremur al oamenilor*, în „Caiete critice”, nr. 1, ianuarie 1991, pp. 10-12
51. Cristovici, Șerban, *Ușa - roman de Paul Goma*, în „Familia”, nr. 9, 1992, p. 5
52. Cubleşan, Constantin, *Între concretul biografic și ficțiunea artistică*, în „Steaua”, 42, nr. 8, august 1991, p. 16
53. Cubleşan, Constantin, *Rememorări din copilărie*, în „Adevărul literar și artistic”, 2, nr. 56, 3-9 martie 1991, p. 3
54. ***Dialog Paul Goma - *Despre Ostinato și altele (I)*. Interviu, în „Vatra”, Anul XXI, nr. 242, mai 1991, p. 1
55. ***Dialog - *Paul Goma despre Ostinato și altele (I)*. [Interviu], Vatra, 22, nr. 4 (253), 1992, p. 13
56. ***Dialog Paul Goma - *Despre Ostinato și altele (III)*. Interviu, în „Vatra”, Anul XXII, nr. 6 (255), 1992, p. 19
57. ***Dialog Paul Goma-*Despre Ostinato și altele (VIII)*. Interviu, în „Vatra”, Anul XXII, nr. 11-12 (260), 1992, p. 14
58. Dimisianu, Gabriel, *Cărți despre Gulagul românesc*, în „Caiete critice”, nr. 1, ianuarie 1991, p. 10
59. Dobrescu, Alexandru, *Cazul Goma*, în „Convorbiri literare”, nr. 26, august 1990, p. 7
60. Dupoy, George, Domnița Ștefănescu, *Semnal*, în „Flacăra”, nr. 26, 26 iunie 1991, pp. 12-13
61. Filipciuc, Ion, *Miorița la ...Gherla!*, în „Minerva”, 2, nr. 11, ianuarie 1991, p. 6
62. Gâlcă, Sorina, *Istoria satului Mana*, în „Metaliteratură”, An X, nr. 5-6 (25), 2010, p. 156
63. Gârbea, Horia, *Calea orală*, în „Luceafărul”, nr. 15, 10 aprilie 1991, p. 6
64. Gârbea, Horia, *Grava indecizie*, în „Luceafărul”, nr. 12, 20 martie 1991, p. 6
65. Goma, Paul, *16 întrebări, 16 răspunsuri*. Interviu, în „Viața românească”, 94, nr. 5 -6, 1999, p. 41

66. Grati, Aliona, *Concert pentru orgă. Biblioteca Paul Goma*, în „Metaliteratură”, An X, nr. 5-6 (25), 2010, p. 60
67. Grigurcu, Gheorghe, *Goma*, în „Jurnalul literar”, 9, nr. 9-10, 1998, p. 16
68. Grigurcu, Gheorghe, *Scrisoare deschisă lui Paul Goma*, în „România literară”, 31, nr. 43, 1998, p. 5
69. Grigurcu, Gheorghe, *Scrisoare deschisă lui Paul Goma*, în „România literară”, 31, nr. 44, 1998, p. 5
70. Hațiegan, Anca, *Paul Goma - grav și ludic*, în „Steaua”, 52, nr. 1, 2001, p. 16
71. Holban, Ioan, *Patimile după Basarabia*, în „Cronica”, 26, nr. 11, 15 martie 1991, p. 4
72. Ilișoi, Viorel, *Acasă la Paul Goma*, în „Metaliteratură”, An X, nr. 5-6 (25), 2010, p.160
73. Ionescu, Eugen, *Paul Goma - un Soljenițân român* [articol preluat din „Le monde”, 9 martie 1979 și tradus în românește de Maria Cornelia Oros], în „Transilvania”, 21 (98), nr. 1-2, 1992, pp. 77-78
74. Ionescu, Ligia, *Toposul memoriei*, în „Luceafărul”, nr. 28, 8 august 1990, p. 5
75. Ioniță, Nicu, *Tragedia generației '48*, în „Memoria, revista gândirii arestate”, editată de Fundația Culturală Memoria sub egida Uniunii Scriitorilor din România, nr. 3-4, 2003, pp. 202-203
76. Iorgulescu, Mircea, *Ghinionul lui Paul Goma (II)*, în „Dilema”, 6, nr. 268, 1998, p. 3
77. Iorgulescu, Mircea, *Ghinionul lui Paul Goma (III). Cloaca Maximă și Infaibila Metodă*, în „Dilema”, 6, nr. 269, 1998, p. 3
78. Iorgulescu, Mircea, *Ghinionul lui Paul Goma (IV). Radiografia unui protest avortat*, în „Dilema”, 6, nr. 270, 1998, p. 3
79. Iorgulescu, Mircea, *Ghinionul lui Paul Goma*, în „Dilema”, 6, nr. 267, 1998, p. 3
80. Laszlo, Alexandru, *O polemică și strategiile ei*, în „Contrapunct”, 3, nr. 4, 1992, p.14
81. Laszlo, Alexandru, *Paul Goma - 25 de ani de exil?*, în „Timpul”, Iași, nr. 2, februarie 2003, pp. 22-23
82. Laszlo, Alexandru, *Un spontan bine temperat*, în „Vatra”, 22, nr. 6 (255), 1992, p.10
83. Lovinescu, Monica, *Paul Goma și datoria memoriei*, „22”, 1992, p.14
84. Lovinescu, Monica, *Răspuns la scrisoare deschisă*, în „România literară”, 24, nr. 40, 3 octombrie 1991, p. 7
85. Lovinescu, Monica, *Ușa de Paul Goma. Fragment dintr-un dialog Paul Goma - Monica Lovinescu la apariția romanului Ușa*, în „Familia”, nr. 6, 1992, p. 4
86. Manilici, Călin, *Emblemele diasporei*, în „Steaua”, 43, nr. 1, 1992, p. 2

87. Manolescu, Florin, *Alte amintiri din copilărie*, în „Luceafărul”, nr. 15, 10 aprilie 1991, p. 5
88. Manolescu, Florin, *Brațul revoluției*, în „Luceafărul”, nr. 32, 1 august 1991, p. 5
89. Manolescu, Florin, *Curajul și frica*, în „Luceafărul”, nr. 28, 8 august 1990, p. 5
90. Manolescu, Florin, *Literatura memoriei justițiare*, în „Luceafărul”, nr. 16, 17 aprilie 1991, p. 5
91. Manolescu, Florin, *Patimile după Jilava*, în „Luceafărul”, nr. 4, 1992, p. 5
92. Manolescu, Florin, *Patru femei*, în „Luceafărul”, nr. 24, 1992, p. 5
93. Manolescu, Florin, *Sade, Nikolski, Țurcanu*, în „Luceafărul”, nr. 25, 19 iunie 1991, p. 5
94. Marin, Mariana, „*Moș Reproș*” sau *amnezia la români*, în „Contrapunct”, nr. 45, 8 noiembrie 1991, p. 8
95. Marin, Mariana, *La 55 de ani un basarabean are 110 ani*, interviu cu Paul Goma, în „Contrapunct”, nr. 42, 18 oct. 1991, p. 8
96. Marin, Mariana, *Soia vrăjbei noastre*, în „Contrapunct”, nr. 37, 13 septembrie 1991, p.10
97. Marino, Adrian, *O carte de sertar*, în „Tribuna Ardealului”, nr. 68, 1993, p. 3
98. Martin, Mircea, *Un simbol*, în „Vatra”, 22, nr. 6 (255), 1992, p.1
99. Mihai, Constantin, *Paul Goma. Permanența exilului*, în revista „Rost”, nr. 36, decembrie 2005, p. 4
100. Mincu, Marin, *De ce nu se va întoarce Paul Goma?*, în „Luceafărul”, nr. 29, 2002, p. 8
101. Mincu, Marin, *Din scrisurile lui Paul Goma*, în „Luceafărul”, nr. 19, 2000, p. 10
102. Moisa, Daniela, *Goma - gama refugiatului basarabean*, în „Steaua”, 52, nr. 12, 2001, p. 33
103. Moise, Ion, *Din Calidor*, în „Minerva”, 2, nr. 13, martie 1991, p. 3
104. Moraru, Cornel, *Literatură și detenție*, în „Vatra”, nr. 6, 1992, p. 4
105. Moraru, Cornel, *Suferința din memorie*, în „Vatra”, Anul XXI, nr. 242, mai 1991, p. 4
106. Moraru, Cornel, *Viață de câine*, în „Vatra”, Anul XXI, nr. 12(249), decembrie 1991, p. 6
107. Moraru, Cristian, *Literatura testimonială*, în „Contrapunct”, 1, nr. 28, 13 iulie 1990, p. 4
108. Moțoc, Nicolae, *Când judeci cu viscerele*, în „Tomis”, 28, nr.10, 1993, p. 2
109. Moțoc, Nicolae, *Mașina antigravitațională a lui Goma*, în „Tomis”, 28, nr. 1-2, 1993, p. 2, 15
110. Negoïtescu, Ion, *Scritorul Paul Goma (1)*, în „Tribuna”, 2, nr. 30, 26 iulie 1990, p. 4
111. Negoïtescu, Ion, *Scritorul Paul Goma, (2)*, în „Tribuna”, 2, nr. 31, 2 august 1990, p. 4
112. Novac, Fevronia, *Literatura ca document*, în „România literară”, 24, nr. 23, 6 ianuarie 1991, p.10
113. Novac, Fevronia, *Un roman politic*, în „România literară”, 24, nr. 32, 8 august 1991, p. 11

114. Oprea, Nicolae, *Paul Goma și cărțile înstrăinării*, în „Vatra”, 27, nr. 4, 1997, pp. 49-51
115. Oprea, Nicolae, *Paul Goma-un radicalist*, în „Argeș”, 25, nr. 9, septembrie 1990, p. 8
116. Oprea, Nicolae, *Rugul cărții*, în „Vatra”, 22, nr. 6 (255), 1992, p. 13
117. Oros, Maria Cornelia, *În spatele ușii închise*, în „România literară”, 25, nr. 27, 9-15 septembrie 1992, p. 9
118. Oros, Maria Cornelia, *Literatură și libertate*, în „Apostrof”, nr. 9, 1991, p. 6
119. Pantea, Aurel, *Memoria în acțiune*, în „Vatra”, 21, nr. 5 (242), mai 1991, p. 7
120. Pantea, Aurel, *Talent până la disperare*, în „Vatra”, 21, nr. 12 (249), decembrie 1991, p.7
121. Pasincovschi, Mariana, *Receptarea prozei lui Paul Goma. Ideologie și literatură*, în „Metaliteratură”, An X, nr. 5-6 (25), 2010, p. 55
122. Pavlovici, Vlad, *Problematizarea răului*, în „Echinoc”, nr. 1-2-3, 1998, p. 6
123. Pecican, Ovidiu, *Iuda, spiritualul*, în „Contemporanul-ideea europeană”, nr. 20 (57), 17 mai 1991, p. 3
124. Pecican, Ovidiu, *Seguritate și complot*, în „Steaua”, 41, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1990, p.16
125. Petraș, Irina, *Lumea fără cap*, în „Tribuna”, nr. 37, 1992, p. 4
126. Petreu, Marta, *Între depoziție și fantasmare*, în „România literară”, 24, nr. 3, 17 ianuarie 1991, p. 4
127. Petreu, Marta, *Paul Goma, între depoziție și fantasmare*, în „România literară”, 24, nr. 3, 17 ianuarie 1991, p. 4
128. Podoabă, Virgil, *Adamevele (II). Experiența de la Lătești*, în „Vatra”, 27, nr. 4, 1997, p. 58
129. Podoabă, Virgil, *Atlantida reveriei*, în „Vatra”, 21, nr. 5 (242), mai 1991, pp. 7, 13
130. Podoabă, Virgil, *Disidentul, scriitorul și opera*, în „Vatra”, nr. 255, Anul XXII, iunie 1992, p. 6
131. Podoabă, Virgil, *Fraza și moartea*, în „Vatra”, 21, nr. 1 (238), ianuarie 1991, p. 7
132. Podoabă, Virgil, *Părinții, memoria și imaginația*, în „Vatra”, Anul XXI, nr. 12 (249), decembrie 1991, p. 7
133. Pop, Doru, *Portret al scriitorului la sfârșitul modernismului*, în „Steaua”, 48, nr. 7, 1997, p. 4
134. Rădulescu, Banu, *Preambul la „Dosarul Pitești”*, în „Memoria, revista gândirii arestate”, editată de Uniunea Scriitorilor din România, nr. 1/1990, p. 18
135. Rotaru, Valentina, *Orgoliul și absurditatea unei integrități*, în „Vatra”, nr. 3, martie 2000, p. 90

136. Rotund Nicolae, *Dincolo și dincoace de gratii*, în „Tomis”, 25, nr. 10, 1990, p. 7
137. Simion, Eugen, *Proza autobiografică*, în „România literară”, 24, nr. 9, 28 februarie 1991, p. 8
138. Simion, Eugen, *Romanul autobiografic*, în „Caiete critice”, nr. 6-7, 1991, p. 5
139. Simuț, Ion, *Cui nu-i e frică de Paul Goma?*, în „Familia”, 31, nr. 9, 1995, pp. 51-53
140. Simuț, Ion, *Inocența și revolta în infern*, în „Vatra”, 22, nr. 6 (255), 1992, p. 13
141. Suciuc, Pavel, „*Din Calidor*” - *repere de lectură*, în „Echinoc”, 23, nr. 1-2, 1991, p.19
142. Șimonca, Ovidiu, *Paul Goma - tăceri, proteste, rupturi*, în „Observator cultural”, nr. 287, 22 septembrie 2005, p. 8
143. Ștef, Traian, *Fratele plecat de acasă*, în „Familia”, nr. 5, mai 2005, pp. 53-59
144. Ștef, Traian, *Gratiile, țigara și salata*, în „Familia”, 26, nr. 12, decembrie 1990, p. 6
145. Ștef, Traian, *Paul Goma și complexul păunului*, în „Vatra”, 27, nr. 4, 1997, pp. 37-38
146. Ștefan, Ghilimescu, Ion, „*Sabina*” sau o altă față a prozatorului Paul Goma, în „Luceafărul”, nr. 43, 23 octombrie 1991, p. 4
147. Ștefănescu, Alexandru, *Arta exasperării cititorului*, în „România literară”, 28, nr. 46, 1995, p. 4
148. Ștefănescu, Alexandru, *Dramatism*, în „România literară”, 28, nr. 34, 1995, p. 6
149. Ștefănescu, Alexandru, *Paul Goma*, în „România literară”, 35, nr. 19, 21, 2002, pp. 10-11
150. Ștefănescu, Alexandru, *Singurătatea lui Paul Goma*, în „România literară”, 23, nr. 37, 13 septembrie 1990, p.102
151. Țepeneag, Dumitru, *Scrisoare deschisă*, în „România literară”, 24, nr. 37, 12 septembrie 1991, p.7
152. Țeposu, Radu.G., *Azi, scriitorul îl înlocuiește pe preot*. Interviu, în „Amfiteatru”, 1, nr. 7-8, iulie-august 1990, p. 5
153. Țicudean, Mircea, *Patimile după Basarabia*, în „Contemporanul”, nr. 9 (46), 1 martie 1991, p. 3
154. Țurcanu, Andrei, *Paul Goma: atitudine și poezie*, în „Metaliteratură”, An X, nr. 5-6 (25), 2010, p. 86
155. Ungureanu, Cornel, *O epopee eroi-comică-satirică modernă*, în „Orizont”, nr. 38, 20 septembrie 1991, p. 10
156. Zamfirescu, Vasile Dem., *Identificarea cu agresorul*, în „România literară”, nr. 16, 6-12 mai, 1992, p. 4

C. SITOGRAFIE

1. [www.placebook.com/ profile/ana.balaban](http://www.placebook.com/profile/ana.balaban)
2. [http:// ro.wikipedia.org](http://ro.wikipedia.org).
3. [http://paulgoma.free.fr/paulgoma_pdf / PAUL GOMA_BIO_BIBLIOGRAFIE_1909-2007.pdf](http://paulgoma.free.fr/paulgoma_pdf/PAUL_GOMA_BIO_BIBLIOGRAFIE_1909-2007.pdf)
4. [http:// mircea-stănescu.blogspot.com / 2007 / 12 / despre disidența în România comunistă _1977_26.html](http://mircea-stănescu.blogspot.com/2007/12/despre%20disidența%20în%20România%20comunistă%20_1977_26.html)
5. Neculai Popa, *Coborârea în iad*, [http: www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/pitesti/cobiad/default.asp.htm](http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/pitesti/cobiad/default.asp.htm)
6. www.dex-online-ro.ro